

Susana ANDEA, Avram ANDEA, Adinel DINCĂ, *Autographa et signaturae Transilvaniae (sec. XIV–XVII)*, 2016, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Gatineau, Symphologic Publishing, 280 p. + ilustrații (seria „Medievalia” V)

Volumul realizat în cadrul grantului „Între public și privat. Practici ale scrisului în Transilvania (sec. XIV–XVII)” se integrează unui domeniu pe care colectivul implicat în susținerea proiectului și-a propus să îl abordeze din multiple perspective.

Cuvântul introductiv semnat de Susana Andea (coordonatorul grantului) ne familiarizează cu tematica abordată: autograf și semnătură, în diferite epoci istorice, o problematică deloc facilă care implică deopotrivă cunoștințe de paleografie, istoria dreptului și filologie. Remarcăm faptul că tema este cvasi neabordată în istoriografia românească; astfel, studiile sunt într-un fel, deschizătoare de drum în câteva direcții (pe care le vom preciza în continuare), conferind volumului un loc aparte și bine definit în bibliografia problemei.

Deoarece în istoriografia românească lipsesc abordări de această factură, este necesar să evidențiem rolul acestor contribuții pentru toți cei ce se vor încumeta să se apropie de o asemenea tematică, tocmai pentru faptul că, susținute de o bibliografie generală sau punctuală (din spațiul european), oferă un posibil model de abordare.

Adinel Dincă deschide volumul cu studiul: *Scrisori autografe în Transilvania medievală: de la cele mai timpurii mărturii până în secolul al XVI-lea*. Tocmai pentru că din punct de vedere cronologic se situează la începutul volumului, demersul ne introduce în problematica autografe și a semnăturii, prin câteva precizări de natura terminologică, pertinente și bine venite, care ne oferă totodată dimensiunea europeană a cercetării (pe această temă). Ce este un autograf? Un răspuns nu tocmai ușor, afirmă autorul, pentru că ne confruntă cu mai multe sensuri ale termenului (Se face distincția de exemplu, între autorul unui text și autorul scrierii acelu text). După ce ne precizează definiția utilizată în studiul de față, respectiv: „autografă este acea mostră de text manuscris care provine din mâna unui autor care este cunoscut sau poate fi dedus”, A. Dincă realizează o incursiune în istoriografia europeană a problemei, care înregistrează semnificative contribuții privind autograful medieval. Și pentru a realiza complexitatea și subtilitatea cercetării menționează, pe scurt, cele 7 aspecte stabilite de Jean Mallon, în funcție de care se disting particularitățile scrierii unei persoane: 1. forma (morfologia literei), 2. unghiul scrierii referitor la linia de referință, 3. modulus (dimensiunea literelor), 4. contrastul (alternanța între tușe groase și tușe subțiri), 5. suportul pe care se scrie, 6. caracteristicile interne (natura textului). Acestea li se pot adăuga și altele: viteza de scriere, stilul.

Tema ilustrată de titlu fiind extrem de amplă, autorul își fixează obiectivele, structura și limitele cercetării: din punct de vedere cronologic, până la Reforma religioasă, cu unele prelungiri până la sfârșitul secolului al XVI-lea, mediul laic, ilustrat de voievod și cancelaria voievodală și cel bisericesc (eclésiastic), ilustrat de episcop și cancelaria episcopală, și de cele două instituții emitente de acte, cu caracter notarial (capitulul de Alba Iulia și conventul din Cluj-Mănăstur); sunt lăsate în afara abordării autografele din cartea manuscrisă și cele provenite din mediul urban, (pe aceste din urmă autorul ni le promite cât de curând). Subtilul: „Autografe în Transilvania medievală” ne introduce în subiectul propriu-zis: autografe păstrate pe actele emise în intervalul temporal precizat, și care provin de la cancelari sau notari ai cancelariei voievodale și episcopale, uneori de la voievozi (extrem de rare, de exemplu, Ioan Zapolya, ca voievod al Transilvaniei), mai frecvente în cazul episcopilor. Desigur că abordarea temei nu se putea face fără precizări privind cancelariile celor două instituții (voievodală/vicevoievodală și episcopală) și aici am simțit disponibilitatea autorului în prezentarea cancelariei episcopale (a evoluției și organizării ei, subiect prezent și în teza de doctorat). Sunt ilustrate carierele unor literați (scribi, notari cancelari) al căror autograf se păstrează: cele mai sonore nume: Ioan arhidiacon de Kukulleeu/Târnava (ajuns vicecancelar regal) și Ștefan Werbőczy (de la conducerea cancelariei voievodului Transilvaniei la cancelar al curții regale). Nu sunt neglijați nici membrii clerului inferior și micii funcționari. În concluzie, notează colegul nostru, autografia,

„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, tom LVII, 2018, p. 559–578

subiect de istoria scrierii, reprezintă o provocare pentru istoricii dreptului, paleografi și filologi; cu toate acestea, reușește să stabilească o grilă de analiză a autografei din Transilvania medievală: 1. scribii autori (pe care îi găsim în afara cancelariei) de ex. autorii de predici, 2. membrii cancelariilor și 3. cei ce se încadrează în situație de „analfabetism funcțional”, în care scrierea este un act de mimetism. Întregul discurs istoriografic, extrem de pertinent, este susținut de imagini: de altfel, componenta vizuală este foarte importantă în abordarea acestei teme, după cum se evidențiază în întregul volum.

Următoarele două studii *Semnăturile principilor Transilvaniei și Principesele Transilvaniei și autografele lor*, redactate de Susana Andea, ne introduc într-o altă epocă istorică (cea a Principatului), epocă pentru care o asemenea abordare, în concordanță cu rezultatele istoriografiei moderne, lipsește (tangential, în monografiile consacrate unor principii ardeleni există imagini cu semnătura acestora). De aceea, semnalăm și în cazul acestor două studii, caracterul de inedit, pionierat, motiv pentru care abordarea propriu-zisă, în primul studiu menționat, este precedată de o incursiune în practica medievală și premodernă a semnării actelor (de exemplu, regele Ungariei semnează acte de la mijlocul sec. al XV-lea, și nu pe toate). Sunt prezentate aspectele de ordin juridic și diplomatic, făcându-se distincția între subscripția neautografă și semnătura autografă, ambele întâlnite pe actele analizate. În scurte tablouri biografice, cu accent pe formația intelectuală, cunoașterea și practica scrierii (eventual în mai multe limbi), principii Transilvaniei (Ștefan Báthori, Gabriel Bethlen, Mihail Appafi, cei doi Rákoczi, inclusiv momentul Mihai Viteazu) ne sunt înfățișați prin semnăturile lor, mai elaborate sau stângace, și aici relevăm din nou rolul imaginilor ilustrative, multe dintre ele inedite (nu putem să nu subliniem, de asemenea, efortul autoarei de a depista în cantitatea deloc neglijabilă a actelor, păstrate în arhivele din țară sau din Ungaria, semnăturile sau chiar însemnările acestora). În concluzia cercetării, Susana Andea evidențiază faptul că toți principii și-au exercitat dreptul la semnătură, de regulă numele întreg, în variantă latină, plasat sub text, în stânga jos, în actele solemne; nu întotdeauna avem semnătura autografă a principelui (ca emitent de act), ci imitarea semnăturii de către secretar.

Studiul dedicat principeselor Transilvaniei, de asemenea extrem de bine informat, ne readuce în atenție, prin medalioane biografice, personalitatea acestora, unele dintre ele, femei extrem de instruite și culte (Maria Cristierna și Caterina de Brandenburg, de exemplu). Chiar dacă nu a fost principesă, regina Izabella, văduva lui Ioan Zapolya, educată, cunoscătoare a mai multor limbi, nu putea lipsi din acest context, datorită rolului ei în conducerea Transilvaniei, fapt relevat de autoare. Făcând distincția între principese care au condus efectiv și cele care au fost doar soții de principii, Susana Andea ne prezintă într-o succesiune cronologică, semnăturile autografe, însoțite și de însemnări, ale acestor doamne de altădată (uneori chiar mai rafinate în scriere decât soții lor).

Studiul profesorului Avram Andea, *Vlădicii ardeleni și semnăturile lor (sec. XVI–XVII)* ne introduce într-o altă sferă de cultură și spiritualitate a Transilvaniei medievale și premoderne, cea a românilor ortodocși. Cercetarea, abordată, de asemenea pe un tărâm prea puțin defrișat (metaforic), este tocmai de aceea un câștig în plan istoriografic. Analiza semnăturii în mediul clerului ortodox din Transilvania este precedată de un scurt istoric (De la însemnul sigilar la monograma bizantină), apariția și evoluția acesteia fiind analizată în directă relație cu istoricul bisericii ortodoxe din Transilvania (aspecte de ordin instituțional) și de asemenea, cu practica scrierii în acest mediu: astfel sunt consacrate câteva pagini extrem de consistente mitropolitului Daniil, primul ierarh cunoscut cu reședința într-o localitate din Transilvania, de la care se păstrează un act în limba slavonă și la porunca căruia se copiază Tetraevanghelul pentru biserică din Feleac (1488), și, de asemenea, episcopului Atanasie de la Vad (prima jumătate a sec. al XVI-lea). O importanță aparte este acordată politicii de calvinizare a Principatului, impactul acesteia asupra bisericii românești, a scrierii și limbii române; astfel, constată autorul, chiar dacă documentele menționează din secolul al XV-lea nume de vlădici și mitropoliți români ortodocși, prima semnătură cunoscută a unui episcop român datează din anul 1568 și aparține lui Gheorghe de Sângeorgiu, episcop calvinizant.

Un loc aparte în economia studiului este acordat înființării mitropoliei de la Bălgrad și ierarhilor ei: menționez doar pe Ioan „vlădica ot Bălgrad”, de la care se păstrează o scrisoare adresată primarului (Burgermeister) orașului Sibiu, din anul 1600, considerată cea mai veche scriere românească cunoscută rămasă de la o vlădică: nu știm dacă este scrisă chiar de el sau nu: nu păstrează semnătura, doar pecetea acestuia, și mai cunoscutul Sava Brancovici. Ilustrațiile adiacente textului, precum și vasta bibliografie utilizată relevă nu numai acribia autorului atent la detalii, ci și profunzimea cunoștințelor de ordin instituțional, cultural și de limbă slavonă ale autorului.

În concluzie, volumul de față reprezintă o izbutită realizare în plan istoriografic, prin ineditul tematicii, profesionalismul cu care a fost abordată aceasta, prin recursul constant la o literatură secundară (de dată cât mai recentă) și, deopotrivă, prin investigarea unui bogat material arhivistic (multe documente inedite semnate); este deschizător de drum, impunând direcții noi de cercetare și oferind un model de abordare; rămâne un titlu de referință pentru toți cei ce vor cuteza să le urmeze calea.

Lidia Gross

Friedrich SCHWANTZ VON SPRINGFELS, *Descrierea Olteniei la 1723*, ediție, traducere din limba germană, studiu introductiv, note și indice de Mircea-Gheorghe Abrudan, prefață de Ioan-Aurel Pop, Brăila, Editura Istros, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2017, 323 p. + 4 hărți + 28 ilustrații + DVD

Foarte recent, Mircea-Gheorghe Abrudan a editat și introdus în circulație un important izvor cartografic și documentar cu valențe demografice, cvasinecunoscut până acum¹. Materialul cartografic vizează două hărți diferite: a) harta din anii 1717–1720, cuprinzând 5, respectiv 6 districte ale Olteniei cucerite de habsburgi; b) harta „Valahiei Cisalutane” din 1722, ambele realizate de inginerul militar topograf și arhitectul austriac Friedrich Schwantz von Springfels. Materialul documentar include: A) un amplu raport, redactat pe marginea hărții din 1722 tot de Schwantz și adresat Consiliului Aulic de Război de la Viena, la 30 aprilie 1723, având în anexă: B) registrul hărții cu denumirile a 1.365 localități. Mircea-Gheorghe Abrudan constată că „Friedrich Schwantz von Springfels a intrat în istorie [...] prin realizările sale de excepție: construcția drumului carolin de pe Valea Oltului, care se află la baza șoselei naționale DN7 de astăzi, efectuarea primei ridicări topografice moderne a Olteniei, care a avut drept rezultat harta excepțională din 1722, și elaborarea unei descrieri amănunțite a Olteniei la anul 1723, care oferă o frescă complexă a regiunii și a locuitorilor ei la începutul veacului al XVIII-lea” (p. 52–53).

Istoria ediției critice întocmite de Mircea-Gheorghe Abrudan în baza izvoarelor amintite merită evocată. În 1911–1912, Arhiva de Război de la Viena donase Bibliotecii Academiei Române din București raportul și o „prețioasă copie” din 1723 a hărții lui Schwantz de la 1722, grație intervenției istoricului și diplomatului Nicolae Docan (1912). Editorul volumului de față nu-și poate reține uimirea față de nesperata donație: „Rămâne însă o enigmă felul în care a reușit Nicolae Docan

¹ Friedrich Schwantz von Springfels, *Descrierea Olteniei la 1723*, ediție, traducere din limba germană, studiu introductiv, note și indici de Mircea-Gheorghe Abrudan, prefață de Ioan-Aurel Pop, proiect de cercetare al Asociației „Renașterea Obiceiurilor și Tradițiilor Românești” coordonat de Iuliana Mateescu, Muzeul Brăilei „Carol I” – Editura Istros, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Brăila – Cluj-Napoca, 2017, 2017, 323 p. + 4 hărți + P (16) planșe + 8 portrete + 4 desene + DVD (manuscrisul + harta). Trimiterile și citatele la cartea prezentată le facem, în continuare, cu indicarea paginilor în paranteză rotundă.

să-i convingă pe custozii de altădată ai Arhivei de Război să-i cedeze cele două materiale” (p. 93). Totuși, pentru editarea critică a manuscrisului lui Schwantz von Springfels trebuia să mai treacă încă un secol, până la inițiativa Iuliane Mateescu, președinta Asociației „Renașterea Obiceiurilor și Tradițiilor Românești”, care a abordat în mod inedit istoria secolului XVIII prin imagini, realizând în 2015 filmul-portret *Maria, Doamnă a toată Ungrovlahia*² și albumul aferent, conținând diata Mariei Brâncoveanu (circa 1660–1729)³. Descoperind în patrimoniul Bibliotecii bucureștene a Academiei Române izvorul cartografic și documentar mai sus-menționat, Iuliana Mateescu a revenit cu un proiect de cercetare (p. 107), în care l-a cooptat pe istoricul Mircea-Gheorghe Abrudan și l-a însărcinat cu misiunea prelucrării sursei arhivistice austriece, grație competențelor sale de paleografie germană. Însă acesta nu a întreprins doar editarea raportului lui Schwantz von Springfels, ci și prezentarea temeinică și actualizată a cercetărilor istorice și a istoriografiei referitoare la perioada stăpânirii habsburgice asupra Olteniei.

Rodul final, cartea de față, întrece, cu siguranță, așteptările inițiale. Se înfățișează ca o ediție critică de cea mai bună calitate și de cea mai mare complexitate, fiind însoțită de un aparat critic impresionant, atât prin notele biografice și explicative de subsol, cât și prin solida analiză istorică și istoriografică, având aproape dimensiunile unui volum de autor de sine stătător (p. 11–111). Mircea-Gheorghe Abrudan a transcris raportul și registrul de localități al hărții (p. 223–314) după manuscrisul german notat cu litere gotice (*Kurrentschrift*), conținând, pe alocuri, citate și texte latine. Apoi a tradus cu meșteșug manuscrisul german în limba română (p. 115–221), colaționând traducerea proprie cu fragmentele traduse anterior de alți autori. Traducerile din latină, nu puține, nu ușoare și adesea versificate, sunt semnate de Vasile Rus (p. 48, 108). Ne-a impresionat frumoasa traducere a poemului latin cu 10 catrene (p. 64–65). Ținuta grafică a cărții este desăvârșită. Textul e însoțit de o generoasă policromie, ce reproduce imagini de facsimil, planșele, desenele, planurile topografice originale ale topografului Friedrich Schwantz von Springfels, precum și hărțile sale înfățișând Oltenia austriacă. Artizana dificilei tehnoredactări computerizate, Cosmina Varga, a aranjat textul, dar și imaginile la locul potrivit conform manuscrisului (p. 108). Suportul tehnico-editorial oferit de Editura Istros din Brăila merită, de asemenea, toate laudele. Pentru că *finis coronat opus*, DVD-ul de pe forzațul din spate al cărții încununează ediția, oferind în format electronic lizibilitate sporită cititorilor pasionați de: a) manuscrisul german al lui Friedrich Schwantz von Springfels (33 file r-v), cu desenele originale intercalate în text, și registrul alfabetic al localităților (filele 34r–41r); b) harta lui Schwantz (1723) de la Biblioteca Academiei Române din București; c)–d) două copii diferite ale aceleiași hărți din Arhiva de Război de la Viena.

Descrierea Olteniei la 1723 se deschide cu un „Elogiu al cărturarului” Mircea-Gheorghe Abrudan, semnat de academician profesor universitar Ioan-Aurel Pop (p. 7–9). Lectura volumului confirmă faptul că prefața nu hiperbolizează activitatea tânărului editor, care prin lucrarea de față se vadește a fi un istoric deplin și multilateral format. „Argumentul” (p. 11–13) cărții și, mai ales, introducerea intitulată „Habsburgii, Friedrich Schwantz von Springfels și Oltenia la 1723” (p. 15–106) încadrează tema în contextul epocii și o aprofundează detaliat, apelând la o bibliografie de specialitate actualizată și, am putea spune, exhaustivă. Capitolele studiului introductiv, tratate atent, evoluează de

² *Maria, Doamnă a toată Ungrovlahia*, 2015, film realizat cu binecuvântarea Preafericitului Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, și cu sprijinul Primăriei Orașului Otopeni, producător: Asociația Renașterea Obiceiurilor și Tradițiilor Românești, în rolul Mariei Brâncoveanu: Maria Ploae, consultant științific: acad. Dan Berindei, imagine: Nicolae Mărgineanu, editor film: Nita Chivulescu, scenariul și regia: Iuliana Mateescu, fotografii: Laurențiu Tăulescu, Victor Bortaș, Marius Ristea, contribuții cu alte imagini: Valentina Ciobanu, Cosmina Dabu, muzica: corul de maici al Mănăstirii Cămărzani, jud. Suceava, Petru Mărgineanu, Formația de muzică veche „Trei parale”, Cristian Nica la instrument muzical vechi (ney).

³ *Un film-portret al Doamnei Maria Brâncoveanu. Maria, Doamnă a toată Ungrovlahia*, editor Iuliana Mateescu, referent științific Valeriu Răpeanu, Edit. IDACO „dar din dar”, Otopeni, 2015, p. 12–28.

la analiză spre sinteză, de la amănunțele inductive spre deducțiile generalizante: „Extinderea Imperiului Habsburgic spre Europa Central-Orientală și de Sud-Est”; „Oltenia sub stăpânirea austriacă (1716–1739)”; „Inginerul austriac Friedrich Schwantz von Springfels”; „Harta *Valahiei cisalutane* elaborată de Friedrich Schwantz între anii 1717 și 1720”; „Harta *Valahiei cisalutane* finalizată de Friedrich Schwantz în anul 1722”; „Oltenia în lumina raportului căpitanului Friedrich Schwantz din anul 1723”; „Manuscrisele hărții și ale raportului lui Friedrich Schwantz”. „Nota asupra ediției” (p. 107–110), explicativă și gratulatorie, introduce ediția propriu-zisă: „Scurtă explicație și raport despre cele cinci districte ale Valahiei imperiale, adică ale Valahiei de dincoace de Olt, într-o hartă nouă realizată de Friedrich Schwantz, căpitan al onoratului regiment Conte Heister în anul 1723” (p. 113–191) și „Registrul tuturor localităților ce se găsesc în harta [Valahiei] de dincoace de Olt” (p. 193–220), și în transcrierea germană (p. 223–289, 291–314). La finalul volumului, editorul a alcătuit „Indicele de nume” (p. 315–323) și „Anexele” (p. 325), ce reproduc 4 hărți, respectiv cele 3 hărți de pe DVD și harta celor cinci districte ale „Valahiei Cisalutane”, preluată din volumul lui Samuel Köleseri (1780).

Ediția critică elaborată de Mircea-Gheorghe Abrudan are, în viziunea noastră, trei merite principale, care vizează tot atâtea științe auxiliare ale istoriei. Adesea neglijate, din pricina lipsei de acces la condiția *sine qua non*, impusă de cunoașterea limbii și scrierii documentelor, acestea sunt: (a) geografia istorică, cuprinzând descrierile generale și militare; (b) cartografia istorică, inclusiv topografia istorică; (c) demografia istorică, cu statistica istorică.

La începutul veacului al XVIII-lea, în Oltenia austriacă descrisă de Friedrich Schwantz von Springfels, cele trei discipline erau departe de orice motivație științifică. Ele au avut exclusiv rațiuni practice politico-militare și un caracter confidențial. Au fost determinate de expansiunea teritorială a Imperiului Habsburgic în Oltenia între 1718–1739, fiind inițiate de ofițeri austrieci specializați dislocați în teritoriu, precum ingineri, topografi, arhitecți militari, și susținute de armata c.c. cu comandamentul la Sibiu.

Bogăția izvoarelor cartografice referitoare la Principatele Române (de la finele veacului al XVII-lea și din secolul al XVIII-lea) nu este suficient de mult valorificată, iar republicarea lor tardivă, abia în zilele noastre, se leagă de mari eforturi, atât pecuniare, cât și de reproducere tehnică. Dincolo de o bună utilizare a rezultatelor de până acum ale cercetării cartografice românești, Mircea-Gheorghe Abrudan înfățișează tehnicile cartografiei, metodele și principiile sale la începutul secolului al XVIII-lea, aparatura specială folosită pentru măsurare și desen (p. 63–64, 71). El însuși își aduce aportul la progresul cercetării din acest domeniu nu doar prin descrierea celor două hărți ale lui Schwantz: copia din 1723 de la București și exemplarul vienez anterior, ci, mai mult, stabilește paternitatea arhitectului austriac în cazul hărții „Valahiei Cisalutane” din anii 1717–1720 (p. 57–58). Nu se mărginește să constate existența a două variante, ci identifică mai multe în arhive, biblioteci, muzee din Viena, București, Berlin, Budapesta și Innsbruck. Și anume, cercetătorul găsește 9 exemplare ale hărții copiate între 1722–1723, din care 4 la Biblioteca Națională din Viena, printre care, aproape sigur, originalul, foarte uzat, datorită utilizării intense (p. 64), și 8 exemplare ale manuscrisului descrierii „Valahiei Cisalutane” (p. 89). În fond, harta celor 5 județe oltenesti, elaborată de inginerul Friedrich Schwantz (1717–1720), este cotată drept „una din cele dintâi lucrări serioase de cartografie ce posedăm până azi asupra țării noastre”⁴.

Atingând doar câteva din problemele deschise cercetării de Mircea-Gheorghe Abrudan în ediția critică a *Descrierii Olteniei la 1723*, ne-am propus să semnalăm această lucrare deosebit de valoroasă, bazată pe surse serioase și pe o analiză solidă, care merită a fi răspândită și popularizată, spre beneficiul și deliciul, în egală măsură, al specialiștilor și al publicului larg.

Ela Cosma

⁴ T.G. Bulat, „O hartă a Olteniei din timpul ocupațiunii austriece (1718–1739)”, *Arhivele Olteniei*, an V, nr. 25–26, mai–august 1926, p. 178. Apud Mircea-Gheorghe Abrudan, „Habsburgii, Friedrich Schwantz von Springfels și Oltenia la 1723”, în: Friedrich Schwantz von Springfels, *op. cit.*, p. 63.

DOCUMENTE PRIVIND REVOLUȚIA DE LA 1848 ÎN ȚĂRILE ROMÂNE. C. TRANSILVANIA. VOL. XI (6-31 IULIE 1848), ediție critică coordonată de Iosif Marin Balog, Ela Cosma, Varga Attila, București, Editura Academiei Române, 2016, 588 p.

Volumul XI al colecției „Documente privind Revoluția de la 1848 în Țările Române”, în care sunt restituite un număr de 300 de izvoare din perioada 6-31 iulie 1848, avându-i drept autori pe cercetătorii științifici Iosif Marin Balog, Ela Cosma, Attila Varga și Marghiola Bodor reprezintă ducerea mai departe cu conștiințozitate și succes a unui proiect științific venerabil, lansat în urmă cu 40 de ani, dar ale cărui origini coboară de fapt la Silviu Dragomir care a publicat în preajma centenarului revoluției patru volume de documente pașoptiste, al cincilea rămânând în manuscris din cauza vicisitudinilor vremii. De asemenea, proiectul colectivului documentar pașoptist de la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române se leagă și de fondatorul Institutului de Istorie Națională din Cluj, preotul academician Ioan Lupăș, inițiatorul unor volume cu acest profil încă de la întemeierea instituției, căreia institutul de acum îi este succesor. Ieșit din închisoarea de la Sighet în iulie 1955 după cinci ani de pușcărie și stabilit la Sibiu într-o cămăruță primită în urma intervenției mitropolitului Nicolae Colan, deoarece casele din Cluj și Sibiu îi fuseseră naționalizate, Ioan Lupăș și-a găsit un refugiu în arhiva și biblioteca Muzeului Brukenthal. Diverse persoane din epocă depun mărturie că, deși spre sfârșitul anilor 50 îi slăbise mult vederea și nu mai putea citi, venerabilul ctitor al Institutului de istorie clujean solicita în continuare cu încăpățănare documente, pe care le mângâia. Unora această descriere li s-ar putea părea patetică, iar altora, aflați chiar la catedrele de istorie ale unor Universități, editarea critică a documentelor istorice li se pare de-a dreptul o întreprindere desuetă, discursul istoriografic însemnând înainte de toate acumulare, analiză și interpretare, iar publicarea de documente o treabă a arhiviștilor. Mă încăpățânez să cred că mai ales cercetătorii institutelor de istorie ale Academiei Române, indiferent de epocile pe care le studiază sau de tematicile pe care le tratează, au ca punct comun aceeași pasiune pentru cercetarea istorică veritabilă, înnoită mereu prin „despuirea arhivelor” și publicarea unor surse inedite, a căror depistare, transcriere, lectură și restituire ne prilejuiește o reală satisfacție profesională și delectare intelectuală! Să nu uităm desigur că pentru realizarea unei munci de acest gen sunt necesare o serie de aptitudini specifice, legate de cunoașterea diferitelor limbi și paleografii, fapt pentru care lansarea în mediul istoriografic a unor asemenea volume, precum este și cel de față, constituie un eveniment editorial remarcabil, cu atât mai mult cu cât inițiativele similare pentru seriile A. și B., dedicate Moldovei și Țării Românești, s-au împotmolit de mult. Încăpățănarea colectivului din cadrul sectorului de istorie modernă al Institutului „George Barițiu” de a duce mai departe acest proiect, chiar dacă numărul specialiștilor acestui colectiv a scăzut dramatic pe parcursul anilor, merită salutat și încurajat pe această cale, mai ales că tonul pesimist al editorilor în ceea ce privește evoluția viitoare a proiectului documentar pașoptist trage un semnal de alarmă chiar din primele pagini.

Parcursul documentelor germane, maghiare și românești, în mare parte inedite, privind revoluția pașoptistă în luna iulie 1848 infirmă teza istoriografică generală a unei lumi calme de vară situată la confluența dintre debutul revoluționar al primăverii și radicalizarea revoluției care alunecă spre un război civil și național în Ungaria și în Transilvania. Tensiunea spiritelor se sesizează în ceea ce privește situația de pe Pământul Crăiesc și raporturile româno-săsești încordate datorită chestiunii dijmelor. De altfel, problematica documentelor a fost impecabil radiografiată în studiul introductiv care prezintă următoarele teme: aspecte sociale, juridice (procesul maierilor sibieni), dietale și electorale, administrative, militare și sanitare, apoi relațiile Ardealului cu Muntenia și Moldova, legăturile românilor de dincoace și de dincolo de munți, elitele politice maghiare și relația lor cu românii și sașii, problema agrară, boli și calamități naturale în vara anului 1848, Banatul revoluționar, acțiunile și speranțele coagulate în jurul episcopului ortodox Andrei Șaguna, implicarea elitelor bisericesti românești în mișcarea revoluționară și colaborarea revoluționară panromânească în scopul realizării „Dacoromaniei”, o idee care consider că trebuie evidențiată acum poate mai mult ca oricând în contextul centenarului Marii Uniri de la 1918.

În cele din urmă editorii merită cu prisosință felicitări sincere și încurajări călduroase de a nu abandona acest proiect documentar ambițios și extrem de vast referitor la Revoluția pașoptistă din Transilvania, nu numai pentru a duce mai departe o tradiție istoriografică moștenită de la înaintași, ci și pentru că prin asemenea izbânzi și proiecte editoriale scrisul istoric românesc se va putea înnoi permanent făcând apel la surse și va depăși un anumit decalaj înregistrat în acest domeniu al editării de documente, dintre noi și istoriografiile occidentale și central-europene.

Mircea-Gheorghe Abrudan

RĂZBOIUL DIN SPATELE TRANȘEELOR. CONTRIBUȚII DOCUMENTARE REFERITOARE LA JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂSĂUD, ediție îngrijită și note de Adrian Onofreiu și Cornelia Vlașin, colaboratori: Dorin Dologa, Nicoleta Preda, Andreea Salvan, Dana Văran, Molnar Gabriela, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2017, 303 pagini.

Centenarul Primului Război Mondial și al Marii Uniri a stimulat cercetarea istorică românească în direcția acestor teme, așa cum pe plan internațional „Marele Război” a devenit o temă de studiu favorită începând din 2014, cel puțin. Publicarea izvoarelor primare, un front de lucru care e departe de a se fi încheiat în istoriografia românească, a devenit, astfel, o dimensiune concretă și necesară a demersului de cercetare de la noi, de pe urma căruia au văzut lumina tiparului documente cu caracter instituțional, alături de jurnale, memorii, autobiografii, corespondență, fotografii ș.a.m.d. din anii primei conflagrații mondiale și din perioada următoare. În contextul acestor preocupări, se înscrie și volumul pe care ni-l propune Serviciul Județean Bistrița-Năsăud al Arhivelor Naționale, *Războiul din spatele tranșeelor. Contribuții documentare referitoare la județul Bistrița-Năsăud*, apărut în 2017 la editura clujeană Argonaut.

Volumul, îngrijit de doi cercetători ai arhivelor bistrițene, Adrian Onofreiu și Cornelia Vlașin (șef serviciu SJBAN), care au dat la iveală și până acum contribuții valoroase pe diferite teme de istorie locală și regională, încadrabile cronologic epocii moderne, este realizat pe o structură simplă: un argument la început, în fapt un studiu introductiv care rezumă conținutul și explică relevanța și importanța documentelor, urmat de o notă asupra ediției, în continuare o listă a documentelor alese spre a fi publicate în volum, fiecare document fiind prevăzut cu un mic regist și, în fine, ultima și cea mai consistentă secțiune a lucrării redă documentele in extenso, un total de 260 de piese.

După cum titlul volumului, ales în mod sugestiv o arată „războiul din spatele tranșeelor”- documentele prezintă o radiografie a existenței cotidiene a celor rămași acasă, în perioada anilor de război. Spectrul de realități pe care îl surprind este de o mare bogăție și varietate, de la preocuparea autorităților civile și bisericești de a ține situația sub control și de a menține populația județului în parametrii loialității față de regimul austro-ungar, până la grijile familiilor de a suplini lipsa celor plecați pe front în gospodăria, cu deosebire în sezonul lucrărilor agricole, de la interesul soldaților pentru universul vieții de acasă, pentru situația familiilor și a rudelor, exprimat în scrisorile trimise de pe front, până la problema ajutorării după încheierea conflictului a unei categorii foarte numeroase: invalizii, orfanii și văduvele de război, de la transferul dintre lumea veche și noile realități „preluarea imperiului” – de către statul român, până la participarea la campania armatei române din Transilvania și Ungaria anului 1919, în fine aspecte privind gestionarea dificilă a numeroaselor situații locale după încheierea războiului. Aceste documente surprind pulsul unei lumi și al unui univers uman care nolens-volens, cu toate greutățile și privațiunile fără precedent impuse de contextul războiului, se încăpățâna să meargă înainte și să funcționeze, după ritmurile și cadențele pe care le-a știut dintotdeauna. Materialele documentare cuprinse în volum ne vorbesc despre această lume din spatele frontului, comunitățile de pe cuprinsul comitatului și ale actualului județ Bistrița-Năsăud, care deși nu era angrenată în desfășurarea efectivă ostilităților, trăia o stare de asediu la nivel de psihologie colectivă, un complex de sentimente în care deruta și deznădejdea se amestecau cu speranța că vremurile de pace vor reveni.

Îngrijitorii prezentei ediții valorifică documente ce provin din fonduri arhivistice ale unor instituții care au funcționat în acei ani în comitatul Bistrița-Năsăud: ecleziastice (fonduri de protopopiate și parohii), administrative (primării, prefectura județeană), culturale (Administrația fondurilor grănicerești năsăudene, Reuniunea Mariană a învățătorilor greco-catolici din districtul Năsăud), școlare (Școala Normală Primară din Năsăud), economice (Banca „Aurora” din Năsăud) și agricole (Consilieratul agricol al județului Năsăud). Într-o perioadă în care publicațiile pe tema Primului Război Mondial nu lipsesc, am ales să prezentăm tocmai acest volum datorită elementelor care-l particularizează și care merită să fie semnalate. În primul rând, trebuie remarcat faptul că grila de selecție a documentelor vizează altceva decât documente privind organizarea consiliilor și a gărzilor naționale, respectiv organizarea comunităților românești în vederea participării lor prin reprezentanți aleși la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, din 1 decembrie 1918, surse a căror introducere în circuitul științific a început de bune decenii în istoriografia românească. Adrian Onofreiu și Cornelia Vlașin au extins arcul cronologic al materialelor documentare alese la întreaga durată a războiului și, ceea ce dorim să subliniem, au inovat la nivel de perspectivă, adunând între copertile volumului trimis spre publicare la Argonaut documente care ilustrează *viața cotidiană în vremuri de război*. Editarea lor sub forma unui volum oferă, totodată, posibilitatea unor analize mai aprofundate asupra a ceea ce a însemnat impactul războiului asupra comunității românești din nord-estul Transilvaniei, din varii perspective, de la istoria vieții economice până la mentalitățile colective.

Nu în ultimul rând, Arhivele bistrițene oferă prin această contribuție un model de cercetare documentară, sugerând prin exemplul concret al volumului pe care l-au publicat că documente de această factură trebuie să existe, practic, în fondurile fiecărei filiale județene din provinciile românești ale Austro-Ungariei care la 1918 s-au unit cu România. Este prin urmare de dorit, ca istoriografia românească a Centenarului să concretizeze și alte demersuri de studiu și proiecte editoriale care să se aplece asupra acestei teme: „războiul din spatele tranșeelor”.

Ion Cârja

Alin CIUPALĂ, *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași, Polirom, 2017, 367 p.

Împlinirea unui veac de la izbucnirea primei conflagrații mondiale a stimulat cercetarea istorică interesată de această problematică și a făcut ca istoriografia temei, oricum imensă sub aspect cantitativ, să se îmbogățească și mai mult și să se diversifice cu noi abordări și perspective de investigație. Restituirile documentare și nevoia de inovare tematică și metodologică, se numără printre specificitățile șantierului de cercetare dedicat Marelui Război în istoriografiile internaționale și, deopotrivă, și în scrisul istoric românesc. În această perioadă, care stă sub semnul Centenarului, s-a simțit poate mai mult ca altădată nevoia depășirii unei anume perspective tradiționale asupra evenimentelor și a unei viziuni care a privilegiat reconstituirea de fapte din sfera acțiunilor politico-diplomatice și militare, și evidențierea „dimensiunii umane” a istoriei Primului Război Mondial. În această necesară deschidere de perspectivă se înscrie și studierea condiției feminine în parametrii impuși de dinamica evenimentelor, rolul femeilor și al copiilor în directă legătură cu desfășurarea ostilităților, precum și în contextul a ceea ce s-a numit „frontul de acasă”, viața cotidiană a comunităților condamnate să suporte asprimea vremurilor de război.

Cartea pe care o prezentăm în aceste rânduri a făcut demonstrația că o atare perspectivă, care să pună în valoare aceste personaje aparent tăcute ale acelor ani, femeile, este mai mult decât binevenită. Autorul, Alin Ciupală, este un binecunoscut istoric și profesor la Facultatea de Istorie a Universității București, specialist în istorie modernă, sub semnătura căruia au ieșit până acum de sub tipar volume ca: *Femeia în societatea românească a secolului al XIX-lea. Între public și privat* (București, 2003), *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat* (vol. I–VI, București, 1998–2010, coeditor), *Studii moderne* (București, 2009). Condiția femeii în societatea românească a timpurilor

moderne este una din preocupările constante de cercetare ale autorului, un subiect pe care l-a onorat prin publicarea unei noi contribuții, care se înscrie, de această dată, în arcul cronologic al Primului Război Mondial. Astfel, Alin Ciupală are meritul de a oferi publicului de la noi, într-un context special al comemorării unui veac de la Marele Război, prima contribuție monografică privind rolul și implicarea femeilor din societatea românească în desfășurarea evenimentelor din perioada 1914–1918.

Structura volumului se deschide cu trei secțiuni mai tehnice, necesare pentru o mai bună orientare a cititorului: lista ilustrațiilor integrate din loc în loc în cuprinsul cărții, sub forma unor mici grupaje tematice, lista abrevierilor și o cronologie a desfășurării conflagrației la nivel global și în zonele de operații ale armatei române. În continuare avem primul capitol, intitulat sugestiv *Războiul cel Mare văzut de femei*, din care reținem o prezentare amplă a istoriografiei internaționale, care pledează pentru reevaluarea rolului jucat de femei în evoluțiile premergătoare și în anii desfășurării conflagrației. Autorul surprinde, de asemenea, receptarea conflictului la nivelul elitelor feminine din Vechiul Regat și trece în revistă opiniile mai semnificative ale doamnelor de atunci, care s-au raliat la imperatiile proiectului național pentru care bărbații luptau cu arma în mână. Al doilea capitol se intitulează *Dragoste, sexualitate, erotism*, și se concentrează asupra unor aspecte mai puțin abordate în istoriografia de profil dela noi, precum: relaxarea moravurilor și redimensionarea sexualității în perioada războiului, imaginea femeii și propaganda de război, relația dintre sexualitate și etnicitate (recomandăm drept complementară temei avute în vedere în acest capitol lucrarea semnată de Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, 2015, o carte focusată pe realități ardelene la care Alin Ciupală se referă doar tangențial).

Mai departe, structura volumului ne înfățișează un capitol amplu și consistent, intitulat sugestiv, în acord cu titlul cărții: *Luptătoarele*. Contribuția acestui capitol este una remarcabilă, atât sub aspect documentar, cât și interpretativ, astfel în cuprinsul lui putem citi despre „Organizarea societăților feminine de ajutorare. Orfani, invalizi, refugiați. Spitale, trenuri sanitare. Activitate profesională și viață cotidiană” (tema unui subcapitol), despre activitatea pe linie caritativă a Societății Naționale a Femeilor Ortodoxe Române (care practica, spre exemplu, distribuirea așa-numitelor „supe populare” către categoriile sociale defavorizate încă din perioada de pace), despre opțiunile și diviziunile ideologice existente în elita feminină a societății românești din epocă – „antantiste” și „germanofile”, despre implicarea femeilor în organizarea în ajutorarea prizonierilor de război români aflați în lagărele și spitalele din străinătate. Capitolul următor se oprește asupra unei figuri emblematice pentru interacțiunea femeilor române cu războiul mondial: Regina Maria. Autorul prezintă aici o informație amplă despre disponibilitatea cu totul remarcabilă a reginei de a fi alături de „poporul ei”, în spitalele de campanie, alături de soldații răniți și traumatizați de război, încercând să le aline suferința, precum și în bătălia politico-diplomatică pe care țara noastră a dus-o în paralel cu efortul militar, în perioada războiului, dar, mai ales, la sfârșitul acestuia și în primii ani care au urmat, la conferința de pace de la Paris. Istoricul Alin Ciupală a dorit să fie însă obiectiv și să nu procedeze la o supradimensionare a figuri reginei care să excludă un minim de spirit critic, astfel putem citi și despre viața personală mai tumultuoasă și controversată pe care a avut-o această a doua regină a României (vezi între altele biografia sintetică a reginei, prezentată în nota 1 de pagina 194–195).

Capitolul V se intitulează *Eroina* și a ales să prezinte, în pagini mai puține dar dense și relevante, o altă figură feminină emblematică pentru memoria românească a Primului Război Mondial: Ecaterina Teodoroiu, „eroina de la Jiu”. Autorul îi schițează pe scurt biografia și parcursul în contextul războiului, până la momentul 22 august 1917, când a căzut în lupta de la Dealul Secului-Muncelu și, ceea ce constituie o contribuție interesantă a acestui capitol, este înfățișată în continuare „posteritatea” acestei figuri feminine în reprezentări cinematografice: sunt trecute în revistă, pe scurt, filmele care i-au fost dedicate și alte forme de reprezentare artistică-benzile desenate. Alin Ciupală conchide spunând că imaginea în posteritate a Ecaterinei Teodoroiu este „departe de a fi încheiată”, această figură feminină având în continuare un bogat potențial de receptare la nivelul sensibilității și al imaginarului colectiv românesc.

Concluzii scurte (două pagini), disproporționat de scurte, s-ar putea spune, în raport cu anvergura și consistența lucrării, încheie un volum a cărui apariție se numără printre evenimentele

editoriale ale anului trecut. La final cartea mai este dotată cu o bibliografie amplă și cu un indice de nume.

Alin Ciupală a scris o carte excelentă, o contribuție de referință în istoriografia din ultimii ani dedicată participării românești la Primul Război Mondial. Demersul științific al lucrării oferă din abundență atât contribuții documentare (arhive, memorialistică, presa epocii, alături de o literatură secundară bogată și variată), cât și contribuții interpretative valoroase pe marginea unui subiect incitant, fără a fi facil și la îndemână. Tematica volumului îi mărește în mod indiscutabil aria de interes la nivelul receptării, care depășește cu mult sfera studiștilor de strictă specialitate. Nu în ultimul rând, această carte recuperează și împrăștează o parte a memoriei românești a Marelui Război, reprezentată de efortul și implicarea femeilor. Este încă un argument puternic, care va asigura, nu ne îndoim, succesul acestui volum.

Ion Cârja

Roberto TODERO, *Itinerari segreti della Grande Guerra tra Italia e Slovenia. Fortezza Hermada*, „Guide Gaspari”, terza edizione, Gaspari Editore, Udine, 2017, 132 pagine. [Roberto Todero, *Itinerarii secrete ale Marelui Război între Italia și Slovenia. Fortăreața Hermada*, colecția „Ghiduri Gaspari”, ediția a treia, Editura Gaspari, Udine, 2017, 132 pagini].

Roberto Todero este mai puțin cunoscut publicului din România, deși contribuțiile sale la istoriografia Marelui Război sunt de cel mai mare interes și pentru specialiștii și publicul larg din țara noastră, interesați de această temă atât de actuală în această perioadă: Primul Război Mondial. Trăiește la San Dorligo della Vale, în apropiere de Trieste, zona fostului litoral habsburgic intrată în componența Italiei la sfârșitul primei conflagrații mondiale. A ilustrat preocupările sale pentru această temă în special din perspectiva incidenței conflictului asupra regiunii de nord a peninsulei italiice, unde la 24 mai 1915 s-a deschis un front distinct prin angajarea Italiei în luptă împotriva Puterilor Centrale, a Austro-Ungariei în mod special. Este o zonă a ostilităților în care au dat un greu tribut de sânge numeroși români, din Transilvania, Banat și Bucovina, care au fost trimiși la luptă sub steag străin, în unități militare ale monarhiei bicefale (etnicii români au fost încorporați mai ales în regimente de armată comnă-k.u.k.). Dintre volumele semnate de Roberto Todero în calitate de autor, editor, sau coordonator, menționăm câteva: *Dalla Galizia all'Isonzo. Storia e storie dei soldati triestini nella Grande Guerra, italiani, sloveni e croati del k.u.k. I.R. Freiherr von Waldstätten Nr. 97* (Udine, 2006), *Il racconto delle cartoline imperial regie. Società esercito e guerra nel «mondo di ieri»* (Udine, 2009), *Cani e soldati nella prima guerra mondiale. Quattrozampe al servizio dell'umanità nell'esercito asburgico* (Udine, 2011), *Stasera andremo in fuoco. Iddio me guardi. Lettere di un Honvéd fumano dal monte San Michele* (Gorizia, 2013), *I fanti del litorale austriaco al fronte orientale 1914–1918* (Udine, 2014).

Preocupările lui Roberto Todero relativ la această temă nu s-au concretizat numai sub forma a numeroase publicații, ci și prin promovarea culturală și educațională a Marelui Război în rândurile publicului italian și din alte țări. Alpii italieni, Doberdo, Carso (Karst), Isonzo și numeroase alte locații, sunt puncte fierbinți pe harta conflictuală a frontului italian al primei conflagrații mondiale, de pe urma cărora au rămas o mulțime de monumente comemorative, mausolee, cimitire, capele, muzee locale și nu în ultimul rând, segmente din desfășurarea „operativă” a luptelor, precum: tranșee, adăposturi subterane, diferite lucrări de întreținere și consolidare a terenului făcute în epocă pe linia frontului, conservate până astăzi mai bine sau mai rău, de la caz la caz. Avem de-a face, așadar, cu un teritoriu vast, care depășește actualele frontiere statale și se întinde din nordul Italiei până în Austria și în Slovenia, presărat din belșug cu numeroase locuri ale „memoriei Marelui Război”, cu o mare putere de sugestie pentru noi cei de astăzi, permițând reconstituirea atmosferei conflagrației și a dramei teribile care s-a desfășurat în această regiune pe durata celor trei ani de măcel. Meritul lui Roberto Todero este acela de a fi sesizat potențialul cultural-educational pe care-l oferă acest teritoriu,

în care urmele cumplitei încheștări de acum un veac se văd, practic, la tot pasul. În această ordine de idei, Roberto Todero se ocupă și de valorificarea acestui patrimoniu extraordinar, realizând expoziții tematice (cea mai recentă: *Uno sguardo dal litorale*, a fost inaugurată în 2014) și coordonând un turism sistematic în aceste locuri. Această activitate divulgativă, cu finalități educaționale evidente la nivelul generațiilor tinere, are loc sub patronajul asociației culturale *F. Zenobi*, pe care Roberto Todero o gestionează, el fiind în același timp colaborator al unei alte asociații cu profil similar, *Crucea Neagră austriacă*.

Lucrarea sa cea mai recentă, pe care dorim să o semnalăm prin prezentarea de față, *Itinerari segreti della Grande Guerra tra Italia e Slovenia. Fortezza Hermada*, apărută acum, în anul 2017, într-o a treia ediție revăzută și completată, s-a născut ca expresie a acestei necesități și a oportunității pe care o oferă nordul italian, de a fi prezentate publicului larg „relicvele” Marelui Război, de a se prezenta și repropune generațiilor de astăzi și de mâine memoria primei conflagrații mondiale, într-o formă bine documentată sub aspect științific și accesibilă în același timp. Inclus în colecția „Ghiduri” a editurii Gaspari din Udine, volumul invită la descoperirea unor locuri, a topografiei conflictului de pe frontul italian de acum un veac, oferindu-ne în ultimă instanță tot atâtea felii consistente de istorie culturală a Primului Război Mondial.

Volumul se deschide cu câteva considerații introductive, între care remarcăm cele scrise de Lucio Fabi pentru prima și pentru cea de a doua ediție, o introducere la cea de a treia ediție a lucrării, scurte instrucțiuni privind utilizarea lucrării ca ghid, prezentarea pe scurt a zonei Carso, o discuție succintă privind numărul bătăliilor purtate pe râul Isonzo, o prezentare pe scurt a structurilor armate care s-au înfruntat în zonă în perioada 1915–1918 și în fine, o prezentare a masivului muntos Hermada, „ultima linie austro-ungară în fața orașului Trieste”. Muntele Hermada a avut o importanță strategică deosebită în desfășurarea ostilităților, aici a fost o bază importantă de operațiuni pentru artileria austro-ungară, a fost o veritabilă fortăreață pe care italienii n-au reușit să pună piciorul în întreaga perioadă a războiului. Ocuparea acestui munte ar fi deschis drumul spre orașul Trieste și spre zona carstică din apropiere (Carstul triestin). Luptele deosebit de înverșunate purtate aici între atacatorii italieni și armata austro-ungară au făcut ca Hermada să reprezinte, în viziunea lui Roberto Todero, un adevărat „Verdun” al frontului italian al Primului Război Mondial.

Lucrarea prezintă mai departe „geografia” Marelui Război sub forma a nouă itinerarii, deosebit de sugestive pentru desfășurarea conflictului în aceste locuri. Fiecare traseu este o abordare istorico-turistică a „fortăreței Hermada”, permițând descoperirea acesteia din diferite puncte, cu includerea selectivă a obiectivelor existente pe teren: tranșee, adăposturi la suprafață și subterane, cimitire ș.a.m.d. În prezentarea itinerariilor propuse, autorul oferă informații practice privind accesul și posibilitatea de parcurgere a acestor locuri, distanțe, aspecte de relief și infrastructură, împreună cu datele istorice care dau relevanță și importanță fiecărui traseu în parte. Descrierile conțin o mare varietate de surse vizuale de epocă: fotografii, cărți poștale și hărți, alături de imagini surprinse astăzi la fața locului de pelicula aparatului de fotografiat. Construită astfel, lucrarea oferă cititorului și în special turistului care ajunge să străbată cu piciorul aceste locuri, ocazia unei veritabile călătorii în timp și în istorie și, deopotrivă, accesul direct, la scară „unu la unu”, la vestigiile care ne transmit memoria Marelui Război și învățămintele acestuia.

Pe lângă o foarte bună cunoaștere a realităților din teren, autorul a procedat la o extinsă documentare bibliografică ce cuprinde, așa cum rezultă din lista enumerativă de la sfârșitul cărții, lucrări în limbile italiană și germană. Roberto Todero a avut acces și la unele titluri în limba română, este vorba de lucrarea *Marele război în memoria bănățeană 1914–1919*, coordonată de Valeriu Leu, Nicolae Bocșan și Mihaela Bedecean, o antologie de surse narative (memorii, jurnale), din care autorul a consultat primul și cel de al treilea volum (apărute la Cluj-Napoca în anul 2012 și respectiv 2015). O mențiune aparte merită preluarea unui episod emoționant, din volumul trei al acestei antologii, inclus de Todero la finalul capitalului în care prezintă cel de al doilea itinerariu de acces în zona muntelui Hermada (p. 63–64), un episod care relatează căderea sub rafale de tun trase de italieni, a unui soldat român (bănățean), dintr-o companie austro-ungară, la sfârșitul lunii august 1916, în timp ce acesta cânta din fluier.

Am considerat demn de interes să semnalăm această carte specialiștilor și publicului din România, în primul rând pentru că asemenea abordări lipsesc la noi. Volumul semnat de Roberto Todero, în care întâlnirea cu Marele Război să capete forma unor trasee ale memoriei localizate pe teren, în locurile bătăliilor de acum un veac, poate fi un model care să stimuleze abordări asemănătoare și să propună descoperirea istorico-turistică a unuia dintre cele mai lungi sectoare de front, așa cum a fost cel susținut de România după intrarea acesteia în luptă, un an după Italia, la sfârșitul verii anului 1916. Nu în ultimul rând, merită subliniat mesajul peste timp pe care ni-l propune Roberto Todero, după parcurgerea „la pas” a marilor trasee ale frontului nord-italian care duc spre muntele Hermada: aceste drumuri care au separat în urmă cu un secol națiunile, într-o încheștare militară fără precedent prin amploare și consecințe, astăzi trebuie să le unească. Aceasta înseamnă o pledoarie pentru abordarea transnațională a memoriei istorice și a experienței Primului Război Mondial și pentru o întâlnire astăzi, a națiunilor încheștate în conflictul de acum un veac, sub semnul păcii și al valorilor oferite de cadrul european comun.

Ion Cârja

Petre UGLIȘ DELAPECICA, *Jurnal de război din anii 1914–1919*, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia/Seria „Memoriale”, I, Editura Altip, Alba Iulia, 2015, 245 p.

Împlinirea unui veac de la Primul Război Mondial, precum și Centenarul Marii Uniri au revigorat preocupările legate de aceste teme, care au căpătat astfel o mai mare vizibilitate în cadrul inițiativelor, proiectelor și publicațiilor promovate de breasla istoricilor. Publicarea surselor primare este, în această ordine de idei, un demers distinct, care ilustrează faptul, surprinzător sau nu, că și la un secol de la aceste evenimente, fondurile documentare păstrate în arhive, biblioteci sau muzee mai dețin materiale inedite care așteaptă să fie aduse la lumină. Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia se numără printre instituțiile care conservă astfel de mărturii inedite-jurnale și memorii, corespondență, fotografii, rămase de la participanții la conflictul mondial și la Unirea din 1918, și care își propune în mod explicit să le editeze pentru a le introduce astfel în circuitul științific.

Între restituirile recente pe care le datorăm cercetătorilor de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (MNUAI), se numără două ediții de surse narative rămase de la cei care au participat la evenimentele de acum un veac pe frontul din Italia, respectiv jurnalul lui Petre Ugliș Delapecica pe care ne-am propus să-l semnalăm în rândurile de față, urmat de mărturia memorialistică rămasă la alți participanți la constituirea și activitatea Legiunii române din Italia, editate sub titlul *Legiunea română din Italia* (Altip, Alba Iulia, 2016) – ambele incluse într-o serie care promite să editeze și alte lucrări similare, intitulată „Memoriale”, alături de care a mai apărut volumul *Exceelență sub două flamuri. Dănilă Papp* (1868–1950) (Altip, Alba Iulia, 2015), dedicat unei personalități militare, Dănilă Papp, care a terminat Primul Război Mondial cu gradul de colonel în armata austro-ungară, pentru a ajunge după 1918 general în armata României Mari.

Jurnalul de război din anii 1914–1919, primul din seria restituitivă „Memoriale” inaugurată de Muzeul Unirii, relatează experiența complexă a autorului, Petre Ugliș, cu pseudonimul literar „Delapecica”, militar în armata austro-ungară (în regimentele de armată comună (k.u.k.) 33 Arad și 50 Alba Iulia), combatant pe frontul italian, ajuns în 1917 prizonier la italieni și apoi unul dintre participanții activi la organizarea Legiunii române, constituită din prizonieri români capturați de armata italiană. Petre Ugliș nu este un nume necunoscut în cultura românească de dinainte și de după război, dimpotrivă el s-a ilustrat prin conferințele ținute în cadrul ASTREI și prin activitatea pe care a desfășurat-o în calitate de culegător de folclor, concretizată prin publicații.

Jurnalul de război rămas de la Petre Ugliș, în formula în care a apărut la editura Altip din Alba Iulia în anul 2015, este o ediție realizată de Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, Marius Cristea și Tudor

Roșu, cercetători la Muzeul Național al Unirii. Volumul se deschide cu un cuvânt înainte semnat de Gabriel Tiberiu Rustoiu, directorul general al MNUAI, care anunță programul de restituire a materialelor inedite, de factură narativă și epistolară, pe care le deține muzeul, și care vor fi incluse în seria „Memoriale” inaugurată odată cu publicarea jurnalului lui Petre Ugliș. Directorul Rustoiu precizează că după publicarea mărturiilor rămase de la cei care au activat în Legiunea română din Italia, această serie va publica mărturiile voluntarilor români din Rusia, manuscrite mai multe ca număr decât cele din Italia, dar la fel de interesante și prea puțin cunoscute. Urmează un studiu introductiv, împărțit în trei secțiuni, realizat de editorii volumului, în care este prezentată sintetic participarea românească la război, a românilor ardeleni în mod special, și contribuția manuscriselor de la MNUAI Alba Iulia la mai buna cunoaștere a acestei teme de studiu. În continuare, jurnalul, scris „după notele zilnice” ale autorului, prezintă contextul general al începutului conflictului mondial, pentru a relata apoi parcursul de viață al lui Petre Ugliș din perioada imediat premergătoare înrolării (procesul contra preotului Miloș din Bara), continuând cu instrucția la regimentul k.u.k. nr. 33 Arad, urmată de frecventarea Școlii de ofițeri în rezervă de la Caransebeș. După absolvirea acesteia, a fost repartizat la regimentul k.u.k. nr. 50 din Alba Iulia și trimis pe frontul din nordul Italiei. Jurnalul relatează mai departe participarea lui Petre Ugliș la război, în sectoarele din zona Trentino și la Doberdo, apoi trecerea sa la italieni, unde a fost un participant activ la organizarea Legiunii române din Italia. Respectând compartimentările din manuscrisul original, jurnalul este împărțit în două „volume”: *Frontul contra Italiei* (vol. 1), și *Italia* (vol. 2), iar conținutul propriu-zis este împărțit în numeroase capitole, de scurtă întindere. În desfășurarea sa, textul este presărat cu numeroase ilustrații, care sunt cărți poștale ce reprezintă localități din Ungaria, Austria și din nordul Italiei, fotografiile care-l înfățișează pe Petre Ugliș în diferite ipostaze, precum și unele manuscrite. În final volumul conține o mică anexă și lista ilustrațiilor.

Însemnările învățătorului Petre Ugliș sunt valoroase în primul rând pentru experiența de participant la primul conflict mondial, pe care o expune. Jurnalul nu insistă numai asupra desfășurării ostilităților, a conflictualității austro-ungaro-italiene, ci și asupra relațiilor interumane, a raporturilor de camaraderie pe care le-a legat cu diferiți colegi, asupra peisajului și ambientului uman cu care vine în contact. Petre Ugliș se dovedește un fin observator al realităților pe care le transpune în însemnările sale într-un stil limpede și concis. Relatarea modului în care a organizat trecerea la italieni, cu întreaga trupă aflată în subordinea sa, în dimineața zilei de 27 decembrie 1917, este una din cele mai interesante informații din jurnal, ilustrativă, între altele, pentru atitudinea soldaților români din armata austro-ungară (p. 118–121). Disponibilitatea de a dezerta la inamic, atât pe frontul rusesc, cât și pe cel italian al conflictului, cu deosebire după intrarea României în război, reflectă falimentul loialității dinastice și replierea fermă a soldaților de neam român din armata austro-ungară de partea coordonatelor propriei identități naționale.

Petre Ugliș ne oferă, de asemenea, informații de primă importanță despre organizarea Legiunii Române din Italia și despre activitatea acesteia în faza de final a conflictului. Valoarea datelor pe care le notează în jurnal este dată de implicarea sa directă în organizarea detașamentelor care au format Legiunea, și în contactele pe care le-a avut, la cel mai înalt nivel, cu personalitățile care au jucat un rol în constituirea acesteia. În această fază, textul jurnalului conține liste cu ofițerii și soldații care s-au înrolat în Legiunea Română, fapt ce sporește aportul documentar al însemnărilor rămase de la Petre Ugliș. Ar mai fi de adăugat și faptul că înzestrarea acestei ediții cu un indice onomastic la sfârșit ar fi fost de cel mai mare folos, facilitând utilizarea volumului ca instrument de lucru pentru specialiști, în condițiile în care jurnalul conține un număr apreciabil de nume de persoane, citate în diferite contexte în desfășurarea jurnalului.

Editarea acestui manuscris este, astfel, binevenită, în condițiile în care publicarea izvoarelor primare referitoare la perioada Primului Război Mondial și a înfăptuirii unirii tuturor românilor trebuie să fie, în opinia noastră, o prioritate a istoriografiei românești în această perioadă care stă sub semnul Centenarului Marelui Război și a Marii Uniri. Așteptăm cu interes și alte restituiri de această factură, din seria celor promise de colegii de la MNUAI Alba Iulia.

Ion Cârja

UN ARDELEAN ÎN MARELE RĂZBOI: ALBERT PORKOLÁB (1880–1920), Ion Cârja, Dan-Lucian Vaida, Lajos-Loránd Mádly, Dan Prahase (editori), Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Mega, 2016, 247 p.

„Războiul este cea mai răspândită formă modernă de terrorism”, preciza medicul și filantropul italian Gino Strada. Primul Război Mondial va rămâne în conștiința publică drept un teribil flagel pentru omenire. Consecințele lui sunt imposibil de cuantificat, chiar și astăzi, când documentele și fotografiile nu pot surprinde în totalitate traumele, suferințele, abrutizările, frigul, bolile și foamea îndurate de milioane de victime. Odată cu încheierea păcii, specialiștii din diferite domenii au încercat să înțeleagă și să facă cunoscute resorturile adânci ale unui fenomen extrem de complex și impresionant prin anvergura lui. Au fost publicate un număr considerabil de sinteze, monografii, volume colective, enciclopedii, albume, jurnale, memorii, scrisori și ediții de documente privind Primul Război Mondial.

Cercetătorii din România au analizat numeroase ipostaze ale conflictului, reușind să reconstruiască tabloul general al evenimentelor și să readucă în atenția publicului unele detalii sugestive din timpul campaniilor militare și din spatele frontului. Academia Română și o serie de alte organizații culturale au demarat manifestări și programe cu ocazia Centenarului Războiului și Marii Uniri, preconizate să aibă loc în intervalul 2014–2020. În ultimii ani, interesul mediului științific autohton a crescut, fiind editate numeroase lucrări pe marginea acestui amplu subiect. În multe dintre aceste texte, problematicile respective sunt abordate din perspective inovatoare, folosind metodologii specifice istoriografiilor occidentale. Specialiștii din țară trebuie să-și întoarcă privirile asupra unor fenomene prea puțin decelate până acum și nu să cerceteze cu predilecție aspectele politice și diplomatice. Unele tematici s-au bucurat în ultima perioadă de mai multă atenție: realitățile demografice, eforturile depuse de femei în spatele frontului și în spitalele de campanie, mentalitățile colective, scrisorile aparent neesențiale ale ofițerilor și soldaților, relatarea evenimentelor militare în manualele școlare de după 1918 etc.

În acest context al comemorării Marelui Război trebuie plasată apariția albumului *Un ardelean în Marele Război: Albert Porkoláb (1880–1920)*, editat de Ion Cârja, Dan-Lucian Vaida, Lajos-Loránd Mádly și Dan Prahase. Contribuția acestora este cu atât mai meritorie cu cât sunt puține lucrările românești cu surse vizuale din timpul acestui cataclism militar. Ion Cârja este conferențiar doctor în cadrul Universității „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, și specialist în istoria ecleziastică (secolul al XIX-lea), istoria modernă a României și arhivistică. A publicat numeroase studii și contribuții monografice, singur și în colaborare și a editat volume de memorii și corespondență. Dan-Lucian Vaida este specialist în arheologie, deține funcția de director al Muzeului Grăniceresc Năsăudean, a editat printre altele un volum de documente despre *Batalionul I Grăniceresc de Gardă (1933–1940)*. Lajos-Loránd Mádly este cercetător științific II în cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române; a susținut o teză de doctorat, ulterior publicată: *Sașii transilvăneni și autoritățile austriece în perioada neoabsolutistă 1849–1860*. S-a remarcat prin activitatea de coeditor al volumelor *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849–1918. Documente* (vol. II-VII). Dan Prahase este muzeograf la Muzeul Grăniceresc Năsăudean și a publicat articole în presa locală. Interesul lui Dan-Lucian Vaida și Dan Prahase pentru viața lui Albert Porkoláb se explică prin faptul că acesta din urmă s-a născut, s-a format și a trăit mulți ani la Năsăud, fiind un reprezentant al elitei locale. Editorii au depus o muncă notabilă de identificare, clasificare, traducere și analizare a unui număr însemnat de fotografii. Scanarea a fost realizată de tehnofotoredactorul Dumitru Rotari. Realizatorii ediției au întreprins cercetări la Muzeul Grăniceresc din Năsăud, la Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Istorice Pitești, Fondul *Ministerul de Război. Serviciul Personal* și Fondul *Regimentului 81 de Infanterie*, la Muzeul Județean Argeș și în arhivele militare din Viena. Remarcăm claritatea expunerii și caracterul riguros al documentării, în încercarea de a reconstrui contextul social și militar în care s-a afirmat Porkoláb. În *Introducere* (p. 7–27) sunt prezentate numeroase informații despre Năsăudul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea

și prima jumătate a secolului al XX-lea. Este semnalată ambianța multiculturală a regiunii și circumstanțele social-confesionale în care s-a format viitorul ofițer.

Albumul amintit face parte dintr-o categorie aparte de surse istorice. Fotografiile surprind anumite secvențe din viața protagoniștilor, care nu pot fi cunoscute doar prin interpretarea documentelor sau a memoriilor. Istoricii preocupați de cotidian, antropologii, arheologii, sociologii și istoricii de artă au remarcat de multă vreme importanța imaginilor ca documente ale trecutului. Vizualul a ajuns în centrul cercetărilor unor specialiști din Occident și Europa Centrală, care au constatat cum diversele tipuri de imagini reflectă simbolistica unei epoci, modele vestimentare, arhitectura, viața de familie, *loisirul*, sentimentele lăuntrice ale unor personaje prea puțin cunoscute, obiceiurile și statutul social etc.

Tânărul ofițer din Năsăud a lăsat în urma lui 308 fotografii grăitoare din anii 1903–1919, organizate tematic și purtând amprenta spiritului de observație al autorului. Acestea conțin imagini elocvente în cea mai mare parte de pe frontul din Galiția, dar și din Italia. Instantaneele ilustrează trăirile interioare ale soldaților și ofițerilor, relațiile interumane, condițiile din taberele militare, activitățile cotidiene, distrugerile provocate de război în Italia (fotografiile 274–276 și 278–279), amplasamentele ofensive și defensive, viața cenușie și disciplinată a cazarmelor, clima capricioasă etc. Sunt surprinse doar în mică măsură eforturile, tensiunile și suferințele specifice unei tabere militare, precum și dinamismul confruntărilor, fiind mai degrabă dovada unei coexistențe aparent fericite. Porkoláb încearcă, împreună cu camarazii lui, să-și reclădească universul de acasă inclusiv prin denumirea conferită unei tabere din Galiția: „Uj Naszód” (Noul Năsăud). Poate fi privit acest gest ca o încercare de umanizare a condițiilor de război? Este evident că realizatorul acestor valoroase documente vizuale a dorit să eternizeze și să păstreze în memorie în special clipele fericite, relațiile amiabile cu ceilalți soldați și ofițeri (fotografiile 204 și 252–260). Ori cenzura l-a oprit să prezinte ororile și vicisitudinile de pe front? Istoria Regimentului de Infanterie k.u.k. nr. 63 Bistrița, în care a fost înscris Porkoláb, poate fi mai bine cunoscută prin aceste surse prețioase. O altă categorie de fotografii este cea care dezvăluie episoade din comunitatea năsăudeană, din relațiile cu Helena Scridon, diverse rude și apropiați.

O mare parte dintre cărțile poștale au fost adresate Helenei Scridon. Acestea oglindesc afecțiunea deosebită dintre cei doi și sentimentele care-i animau. O dovadă a apropierii care le-a marcat existența sunt cuvintele Helenei când vede o fotografie recentă cu el: „Slavă Domnului, ești sănătos, asta e cel mai important. Bietul de tine, dragă Albert, trebuie să fi avut acolo zile înspăimântătoare dacă părul tău a devenit cărunt. Doamne, când se vor termina toate astea!” (p. 26–27).

Albert Porkoláb s-a născut în Năsăud la 19 mai 1880, în familia lui Carol Porkoláb și Luiza, născută Steinbach. Tatăl lui a murit când avea doar trei ani. Ajunge să vorbească perfect germana și româna, iar limba maghiară doar pentru necesități legate de serviciu. Urmează studiile primare și gimnaziale în orașul natal. În anul 1892 moare mama lui, iar peste șapte ani absolvă Școala de cadeți de infanterie de la Budapesta. Este sublocotenent în cadrul Regimentului de Infanterie nr. 63 din Bistrița. Încă înainte de 1914, Porkoláb s-a îndrăgostit de Helena Scridon (1886–1978), fiica profesorului Gavrilă Scridon din Năsăud, cu care a dorit să se căsătorească. În timpul Marelui Război, tânărul ofițer din Năsăud a luptat pe mai multe fronturi: în Galiția, în nordul Italiei și în nord-estul Franței. În 1916 este numit căpitan, iar ulterior maior. După finalizarea conflagrației, solicită transferul în armata română, în cadrul Regimentului 81 de Infanterie din Dej. Susține că este român și că „[...] acasă am vorbit numai românește și așa sunt crescut”. În spatele acestei afirmații probabil că nu vom găsi adevărul, ci dorința de a-și continua cariera militară. Odată cu schimbarea steagului și a uniformei, a fost ridicat la rangul de locotenent-colonel. Sănătatea lui a fost puternic afectată de bolile care au însoțit războiul: gripa spaniolă și laringita. Începând din 20 august 1919 a fost trecut în disponibilitate, însă igiena precară de pe front și condițiile dure impuse de război i-au afectat sănătatea definitiv. La data de 18 februarie 1920 moare la Cluj, din cauza problemelor respiratorii.

Volumul prezentat mai sus cuprinde un univers uman complex, greu de descifrat. Deși au fost remarcate numeroase elemente din viața ofițerului năsăudean și a camarazilor lui, o serie de întrebări noi au apărut: Care este motivul din spatele acestei dorințe de a immortaliza crâmpie din viața de pe front? De ce și-a gândit astfel imaginile? Cine sunt soldații și ofițerii din anturajul lui? Care dintre ei

au supraviețuit până după sfârșitul conflagrației? Ce trăiri și evenimente dezvăluie sau maschează aceste surse vizuale? În urma examinării amănunțite a mărturiilor vizuale, a diverselor fragmente din parcursul militar al lui Albert Porkoláb, putem să-i schițăm portretul fizic și moral. Viețile multora dintre soldații și ofițerii din Primul Război Mondial au fost uitate în întregime, fără a se bucura de o moștenire atât de expresivă. Aceste clișee țin locul unor memorii, dezvăluind numeroase trăsături ale protagonistului: privirea inteligentă și iscoditoare, charisma cuceritoare, ținuta mereu demnă și personalitatea deschisă, prietenoasă. Circumstanțele dezumanizante ale războiului și-au pus amprenta asupra sănătății lui Porkoláb: din 1917 apare îmbătrânit, profund marcat de pierderea unor camarazi și de lipsurile copleșitoare. Destinul tragic al ofițerului nășăudean ilustrează drama sfâșietoare a unei generații, victima politicianismului obtuz și a imperialismului redundant.

Marian Horvat

Ilie STRICATU, *Pe cărările destinului. Romanul unei vieți trăite (1914–1918)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Gabriela-Margareta Nisipeanu, Iuliu-Marius Morariu, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Editura Mega, 2017, 196 p.

În cei patru ani scurși de la reînființarea din anul 2014, despărțământul Astra „Vasile Moga” Sebeș, animat cu entuziasm și conștiinciozitate de tânărul istoric Mihai-Octavian Groza, alături de alți intelectuali și oameni inimoși din zonă, a organizat o serie întreagă de activități și programe culturale dedicate atât publicului larg, cât și celui pasionat de istorie și literatură, rodul acestor acțiuni fiind unul cu adevărat remarcabil pentru orizontul și contextul astrist ardelean din ziua de astăzi. Pe lângă anuarul științific „Astra Sabesiensis”, ajuns la numărul 3 și indexat deja în cele mai importante baze de date internaționale cu profil umanist, despărțământul Vasile Moga a inițiat o colecție dedicată „personalităților marcante ale Sebeșului”, izbutind să publice până acum trei volume în cinstea: preotului cărturar Sebastian Stanca, a primarului memorialist Ilie Stricatu și a episcopului Vasile Moga. Spre deosebire de volumele dedicate celor doi clerici de seamă ai Bisericii Ortodoxe transilvănene, tomul II al colecției pomenite, restituie mediului cultural de la noi un fragment deosebit de interesant și captivant din romanul vieții căpitanului Ilie Stricatu, anume memoriile sale din vremea Primului Război Mondial și a Marii Uniri, recuperând astfel o sursă memorialistică importantă privitoare la implicarea românilor din Sebeș în Marele Război. Ilie Stricatu nu a fost un personaj oarecare în istoria orașului, ci dascălul care a ocupat fotoliul de primar liberal al Sebeșului în intervalul 1927–1930 și 1932–1938, ceea ce explică efortul de recuperare a biografiei sale prin intermediul acestei lucrări.

Volumul se deschide cu un cuvânt înainte semnat de profesorul universitar sibian George Limbeanu, apropiat al familiei Stricatu în tinerețe, urmat de un amplu studiu introductiv intitulat „un memorialist transilvănean mai puțin cunoscut al Primului Război Mondial: căpitanul Ilie Stricatu” și de o notă asupra ediției în cuprinsul cărora cei trei editori explică motivele publicării volumului și întreprind o introspecție biografică a autorului. Parcurgând aceste pagini, cititorul va observa că ediția este una realment profesionistă, realizată în conformitate cu toate normele academice contemporane, numeroasele note explicative, lista bibliografică, precum și rezumatele în limbile engleză, franceză, germană, italiană și maghiară, plasând volumul între cele ce pot fi considerate exemple de urmat în ceea ce privește editarea profesionistă a unui izvor memorialistic.

Editorii au păstrat structura originală a împărțirii lucrării pe 24 de capitole intitulate de memorialist după cum urmează: „Drama de la Sarajevo, mobilizarea Austro-Ungariei în Ardeal, 1914”; „În Galiția, pe câmpul de luptă”; „Din Sibiu la drum spre țara mamă”; „Peste munți”; „La graniță”; „De la Voineasa la Râmnicu-Vâlcea și București”; „La «Liga Culturală»”. Încorporarea ca voluntari”; „Firuca”; „Mobilizarea 1916. Din nou pe câmpul de luptă”; „Grupul Cerna se retrage”; „În captivitate”; „Viața în lagăre”; „Krefeldiștii”; „Repatrierea”; „La conul Trifu și întâlnirea cu prietenii

la Iași”; „În Basarabia”; „Întâlnirea cu Firuca”; „Cu trenul spre Ardeal și întâlnirea cu părinții”; „De vorbă cu un țăran, fost ostatic”; „Un început de revoluție în Ardeal”;

„O fotografie”; „În gara Alba-Iulia”; „O aventură”; „Un alt vis se împlinește”.

Ce i-a determinat pe editori să relanseze tocmai acum această carte autobiografică publicată de autor în anul 1940? Pe de o parte, centenarul Marelui Război și nevoia de a readuce în actualitatea noastră pe unii din milioanele de combatanți ai acestuia, iar pe de altă parte, relansarea în circuitul istoriografic și livresc a unei cărți deosebit de captivante și relevante, care a avut un destin tragic – aidoma autorului său marginalizat de regimul comunist și trecut ca un anonim în lumea dreptilor în anul 1975 –, pentru că a fost publicată pe spesele autorului într-un număr redus de exemplare distribuite familiei, prietenilor și cunoscuților săi, astfel că până astăzi au supraviețuit trecerii timpului numai două exemplare în colecții personale, cartea neexistând practic în bibliotecă, ceea ce explică faptul că nu este cunoscută nici comunității academice și nici publicului larg, pasionat de istorie.

Ilie Stricatu și-a redactat memoriile pe baza unui jurnal zilnic, ceea ce explică exactitatea unor informații pe care le transmite când povestește evenimentele de natură militară, socială, politică și cotidiană la care a participat. Din acest motiv, memoriile sale au o valoare istoriografică însemnată, chiar dacă titlul și o primă lectură ar putea plasa lucrarea în categoria romanelor de război, cititorul descoperind în căpitanul Ilie Stricatu din Sebeș un narator carismatic care izbutește să captiveze prin stil, accesibilitate și felul în care schițează derularea evenimentelor belice. Motivul care l-a determinat pe autor să-și transpună însemnările în formă literară îl aflăm din scurta, dar extrem de sugestivă introducere cu valoare pedagogică națională, care nu poate să nu trezească un ecou în sufletele celor ce simt românește în țara al cărei centenar îl sărbătorim în anul 2018: „Am scris această carte, încercând să schițez patriotismul viguros, dragostea profundă pentru țară și rege, a generației care a trăit și s-a jertfit în timpul războiului mondial 1914–1918; când suferințele milenare ale românilor din Ardeal și de pretutindeni și împrejurările care au contribuit la dezlănțuirea războiului au făcut ca viziunea întregirii neamului românesc, să fie întezărită de toată suflarea românească cu o credință care a dat putere tinerei generații, să lupte și să apere pământul românesc. Viziunea întregirii neamului, care la începutul războiului mondial era străvezie, trezise în toți românii un singur gând, o singură voință, o singură credință, de a birui, iar brațele tuturor românilor s-au unit și au luptat pentru înfăptuirea întregirii. O public, ca generația de acum și viitoare să nu se teamă de suferințe, ci în strălucirea credinței de atunci să lupte oricând va fi chemată, cu străpungătoare credință, ca țara noastră să se ridice și să lucreze, cu tot devotamentul, păstrând încrederea neclintită în biruința dreptății” (p.46). Memoriile lui Ilie Stricatu pot fi citite și în această cheie de lectură a întregirii naționale și a nașterii României Mari, pentru că prezintă viața sa în decursul războiului nu într-un mod izolat sau individualist, ci și dintr-o perspectivă colectivă, a dramei suferite de soldați și ofițeri în tranșee și în lagăre, a suferințelor și lipsurilor populației civile, a idealului național românesc și a bucuriei generate de unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu Vechiul Regat și nașterea României Mari, înfăptuită, cum frumos o spune, „după mari zguduiri, prin credința sufletelor românești, prin jertfele și chinurile nenumăraților eroi și ale unui popor dornic de libertate, prin voința puterilor aliaților noștri și cu ajutorul lui Dumnezeu, pe cuprinsul căruia stă acum înfipt drapelul tricolor” (p. 158).

Parcurgând memoriile lui Ilie Stricatu, cititorul de astăzi va cunoaște viața unui căpitan ardelean din Sebeș, fugit în 1914 peste munți în România pentru a nu fi nevoit să lupte împotriva fraților săi, înrolat după aceea ca voluntar în armata română, trecut apoi printr-o captivitate deloc ușoară în Germania, revenit în țară în vara anului 1918 și trimis cu regimentul său în Basarabia pentru fortificarea noii granițe românești de pe Nistru în fața pericolului reprezentat de bandele bolșevice și revenit în cele din urmă pe plaiuri ardeleni în 1919 după ce participase activ la realizarea „visului nostru de veacuri înfăptuit sub marele rege Ferdinand I Întregitorul de neam” (p. 131). Restituite în mod exemplar, memoriile căpitanului român din Sebeș constituie un răspuns limpede pentru toți cei care se mai întreabă încă dacă românii ardeleni și-au dorit cu adevărat unirea cu România în 1914–1918.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Răzvan ROȘU, *Multiculturalitate și enclavizare culturală în Transilvania*, cuvânt înainte de Thede Kahl, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, 202 p.

Prima carte de autor a foarte tânărului antropolog și etnolog Răzvan Roșu, *Multiculturalitate și enclavizare culturală în Transilvania*, stă sub semnul curiozității și al unei întrebări fundamentale: „Cum au reușit grupurile etnice transilvane să dăinuiească împreună și să-și păstreze atât de vizibil specificul?” (p. 12)¹. Este uimirea unui transilvănean, care pune însă întrebarea potrivită și se plasează în *orizontul întrebării*, așa cum l-a definit Constantin Noica: „Când capeți un răspuns, te luminezi. Când pui o întrebare, în schimb, luminezi lucrurile”².

Ceea ce l-a frapat pe Răzvan Roșu în majoritatea abordărilor științifice de până acum este punctul lor de vedere monoetnic și lipsa perspectivei comparatiste (p. 16), ceea ce reprezintă oarecum o contradicție în termeni pentru cercetarea unei zone multietnice și multilingvistice, precum Transilvania. Este tocmai aspectul în care autorul nostru revoluționează investigația antropologică transilvăneană, grație recursului său la multietnicitate. Astfel, se apleacă în studiile sale asupra românilor și maghiarilor sătmăreni, a moșilor colonizați din Marna Nouă (județul Satu Mare) și a celor munteni de la Mărișel (județul Cluj), a șvabilor colonizați la Carei și în majoritate maghiarizați acolo, a țiganilor din Câmpia Transilvană (Frata, județul Cluj) și a bandeii țigănești din Ceauș (județul Mureș), chiar și a evreilor (trăitori la Frata până la 1945).

Din punct de vedere metodologic, cercetătorul se revendică pe sine, îndeosebi, ca antropolog, arătând chiar distincția dintre viziunea și metoda antropologiei, pe de o parte, și demersurile istoriei, pe de altă parte (p. 19). Este adevărat că, dincolo de declarația sa de apartenență metodologică la antropologie, autorul nostru nu poate renunța, spre binele lui, la formația sa de bază, cea de istoric. El vădește deschidere și înțelegere față de fundalul istoric al fenomenelor etnologice studiate; de asemenea, utilizează cu bune rezultate sursele primare și secundare ale istoricului, adică izvoarele arhivistice, presa de epocă și produsele istoriografice. Cunoașterea limbilor de circulație în Ardeal (româna, maghiara, germana) îi oferă acces, în bibliotecă și arhivă, dar mai ales pe teren, ca etnolog și folclorist, la realități și perspective etnice multiple. Cercetările sale de teren sunt, de aceea, într-adevăr originale. El aduce contribuții inedite prin descrierea unei tipologii de personalități din lumea tradițională țărănească sau urbană – o lume a folclorului, o lume anonimă prin excelență. Autorul, îl „descoperă” și îl definește pe *atipicul ingenios*, pe care îl ilustrează în câteva ipostaze concrete: Ștefan Rus din Marna Nouă, Mezei Ferenc „Csángáló”.

Să notăm neapărat înclinația etnologului poliglot spre dialectologie și lingvistică comparată, atunci când Răzvan Roșu, față-n față cu înregistrările informatorilor săi români (moși, sătmăreni vorbind în grai), unguri și șvabi de la Carei (vorbind în dialect șvăbesc, *schwobisch*, ori în germana literară, *Hochdeutsch*), se ambiționează să le redea sonoritatea specifică. În acest scop, studiază și aplică modele anterioare de transcriere fonetică³. Dar, mai mult decât atât, remarcabile mi se par propriile sale inovații pe acest tărâm, rezultate din nevoia redării fidele a fonetismului specific existent în graiurile studiate. De pildă, folosește după sunetele palatalizate *t, n, d, h* semnul *ʹ* ca să exprime specificul pronunției românești din Ardeal (*t'ină* = tină, *d'e, d'in* = de, din, ș.a.); introduce semnele *ç* și *ø* pentru *e* și *o* deschis (*mçre* = mere [merge], *søre* = soare etc.) (p. 20–21).

¹ Răzvan Roșu, *Multiculturalitate și enclavizare culturală în Transilvania*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2017, p. 12. În continuare trimitem la citatele din cartea lui Răzvan Roșu, doar prin indicarea paginii în paranteză rotundă.

² Constantin Noica, *Sentimentul românesc al fînței*, București, Edit. Eminescu, 1978, p. 12.

³ Răzvan Roșu citează, printre altele, lucrările lui Valeriu Rusu, *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984, și Hans Gehl, *Sprachliche Studien über die Sathmarer Schwaben*, institut für Donauschwäbische Geschichte, Tübingen, 2001, ca și *Atlasul lingvistic român pe regiuni: Transilvania*, vol. I, editori: Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, Institutul de Lingvistică „Sextil Pușcariu” din Cluj-Napoca, București, Edit. Academiei Române, 1992.

Ceea ce nu duce până la capăt, pentru a-și impune nu doar transcrierile fonetice, ci și buna înțelegere a lor, este să ia în considerare documentul folcloric (răspunsurile informatorilor săi, interviurile, memoriile, zicalele) și documentul lingvistic (transcrierea fonetică a particularităților de grai ori dialect) ca pe un document istoric propriu-zis, respectiv să alătore transcrierii fonetice șvăbești transcrierea în germană a textelor, celei românești transcrierea în limba literară, iar textele șvăbești și maghiare să le însoțească de traducerea corespunzătoare în română, care este limba studiului. Sugerăm autorului să utilizeze pe viitor această metodă realmente științifică de abordare a documentului folcloric și dialectologic. Rigurozitatea, aparent redundantă a istoricului-paleograf, care se ocupă de editarea textelor în și din limba (vie sau moartă a) documentelor istorice, este salvatoare și singura aptă să conducă la rezultate științifice perene, incontestabile⁴.

Volumul se deschide prin încurajatorul *Cuvânt înainte*, semnat de profesor academician Thede Kahl, care, apreciind valoroasa contribuție, sugerează introducerea cărții lui Răzvan Roșu în circuitul științific universal, prin traducere „în cât mai multe limbi” (p. 10). „*Introducerea*” (p. 11–23) expune motivația cercetătorului și argumentează alegerea temei de cercetare. Ardealul, păstrător al unor arhaisme unicate, îi prilejuiește lui Răzvan Roșu definirea, în manieră proprie, dar din perspectivă antropologică, a terminologiei prezente încă din titlul cărții, cu care va opera pe parcursul volumului: *enclavizare culturală, interculturalitate, multiculturalitate*.

Cele șase capitole alcătuitoare reprezintă tot atâtea studii de caz. Capitolul „*I. Coloniile moșești din Câmpia Careiului: un model al enclavelor culturale*” (p. 24–50) descrie originea și trăsăturile, adaptarea și/sau inadaptația la mediu a câtorva așezări românești dintr-o regiune predominant maghiară. Capitolul „*II. Identitate, limbă și cultură tradițională la șvabii sătmăreni*” (p. 51–74) prezintă o temă cvasinecunoscută publicului românesc, într-un studiu de etno-istorie a șvabilor din zona Careiului (Nagykároly, Großkarol), colonizați de groful Károlyi Sándor în anii 1712–1738 și maghiarizați. Capitolul „*III. Tipic și atipic în lumea țărănească din Transilvania. Studiu de caz: Ștefan Rus din Marna Nouă*” (p. 75–99) relevă prototipul *atipicului ingenios*, categorie creată de Răzvan Roșu, ce se opune figurii *țăranului luminat*, prin câteva caracteristici, cum ar fi: multilingvismul; dorința de a fi la curent cu actualitățile; ingeniozitatea, cunoașterea noilor invenții și tehnologii; implicarea atipicului în viața politică și socială; caracterul său de reprezentant al puterii în teritoriu; ipostaza de om neînțeles, de ciudat, de caraghios (p. 84–88). Capitolul „*IV. Românii din orașul Sătmar – un fenomen complex de asimilare*” (p. 100–134) realizează incursiuni istorice din perspectivă antropologică, analizând comunitatea istorică a românilor din Sătmar și Nemeti (Mintiu), cele două așezări învecinate din secolele XVII–XIX, care au fuzionat, formând actualul oraș Satu Mare. Capitolul „*V. Identitate și alteritate într-o comunitate majoritar românească: Frata, județul Cluj*” (p. 135–152) este un studiu cu reale valențe teoretice, cu interes acordat informatorilor maghiari și țigani (folosind denumirea preferată de informatori, care refuză să-și spună *romi*), evocând și imaginea strict pozitivă a evreilor. Răzvan Roșu subliniază faptul că Frata conturează „prototipul unei așezări interculturale cu tendințe spre românizare” (p. 150). Capitolul „*VI. Mezei Ferenc, Csángáló’ – (proto)tipul unui băndaș țigan din Transilvania*” (p. 153–181) include: a) o incursiune în lumea muzicanților țigani din secolul XX; b) aspecte antropologice și etnomuzicologice cu privire la realizarea schimbului cultural; c) prezentarea bandei din Ceaș, județul Mureș, și a lui Mezei Ferenc „Csángáló”, cu focus pe biografia, repertoriul și trăsăturile celui intervievat; d) considerații despre integrarea resurselor digitale în cercetarea actuală.

⁴ Despre discreditarea istoricului datorită necunoașterii limbii documentelor și a folosirii trunchiate a documentelor traduse, vezi comentariile noastre – sub deviza: „turbulentă istoria, mai turbulenți istoricii” – la Spira György, *The Nationality Issue in the Hungary of 1848–1849*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1992, în: Ela Cosma, *Simion Bărnuțiu și revoluția românilor de la 1848 în istoriografia maghiară (Spira György, Miskolczy Ambrus)*, „Acta Musei Porolissensis”, XXX, Arheologie-Istorie-Restaurare-Geografie, Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, Zalău, 2009, p. 361–368. În schimb, același articol subliniază valențele contribuției lui Miskolczy Ambrus la *History of Transylvania*, coordonator Szász Zoltán, Columbia University Press, New York, 2002, p. 4–219 (cap. „IX. Transylvania in the Reform Era, 1830–1848”) și p. 220–333 (cap. „X. Transylvania in the Revolution and the War of Independence, 1848–1849”), grație înțelegerii limbii și mentalității documentelor transilvănene expuse.

Înceie volumul „*Concluziile*” (p. 182–183) – ce reiau ideea inițială, originală a autorului: axa schimbului cultural, analizată în diferite comunități transilvănene –, urmate de „*Bibliografia*” (p. 184–200) și „*Lista ilustrațiilor*” (p. 201–202) – cu explicația celor 56 de imagini și fotografii, multe dintre acestea fiind realizate pe teren de Valentina Paul.

Publicarea cărții de față certifică apariția unui cercetător neobișnuit: Răzvan Roșu. În antropologia culturală românească, în studiile umaniste interdisciplinare, el este de pe-acum o prezență inedită și valoroasă, despre care, cu siguranță, vom mai auzi.

Ela Cosma

Constantin SCHIFIRNEȚ, *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, București, Editura Tritonic, 2016, 202 p.

Cartea propusă de Constantin Schifirneț *Modernitatea tendențială. Reflecții despre evoluția modernă a societății*, propune, în cuprinsul a opt capitole, explorarea semanticii termenului modernității. Punctul de plecare pentru această investigație îl reprezintă semnificația alocată modernizării societății ca proces integrat. În fapt, tocmai această legătură dintre concepte reprezintă, conform autorului conținutului studiului: „*Ideea de bază a cărții este că modernitatea s-a impus ca o tendință de neevitat datorită nivelului de dezvoltare economică a Europei Occidentale, ceea ce a dus la acțiunea ei ca factor de presiune asupra celorlalte societăți, indiferent de nivelul dezvoltării economice și al bunăstării*”. Pornind de la această afirmație, Constantin Schifirneț propune, prin teoria pe care o construiește, ipoteza conform căreia modernitatea occidentală este un fenomen independent față de orice sursă cuprinsă într-un cadru organizat. Aceasta fiind o consecință a dezvoltării economiei și revoluțiilor tehnologice.

Pe baza acestei teorii, autorul încearcă să explice că modernitatea există în orice societate, iar ceea ce face diferența este modul în care valorile și standardele funcționează. Prin aceasta, în demersul științific, se face o distincție clară între tipul de organizare socială pe care societatea o cunoaște și modul în care diferite elemente specifice modernității sunt utilizate. Astfel, conceptul de modernitate are alocat, în cadrul teoretic menționat, semnificația unui „standard produs de procesul de modernizare” care se manifestă în Occident.

Prin această formulă, Constantin Schifirneț introduce termenul de „*modernitate tendențială*” care este dezvoltat pe larg, în volumul „*Formele fără fond, un brand românesc*”. Obiectivul acestui demers este explicarea procesului de modernizare în cadrul societăților cu o economie slabă. În acest punct trebuie subliniat faptul că termenul cunoaște, pentru tema enunțată, o modificare. Conceptul subliniază construcția structurilor statale, sociale și a instituțiilor moderne, în locul dezvoltării economice. Această re-abordare a termenului este explicată de autor prin faptul că, în forma inițială, acesta era integrat în descrierea modernizării societății românești.

Studiul întreprins de C. Schifirneț reușește să surprindă cu succes, din punct de vedere sociologic, parametrii interni de dezvoltare, contextele de manifestare și experiențele istorice ale societății românești moderne. Asocierea acestei imagini termenului de modernitate tendențială scoate în evidență partea complexă a istoriei colective care, prin unghiul de deschidere exprimat de autor, accelerează sau încetinește procesul de modernizare ca un mecanism constructor.

Prin prezentul volum, autorul reușește să articuleze, o imagine mai complexă a conceptului de modernitate care permite o formulare generică a termenului de „modernitate tendențială”. Astfel că studiul modernității și al modernizării are drept obiectiv lărgirea cadrului teoretic și semantic al termenului discutat, în vederea alocării unui grad mai ridicat de operaționalizare a analizei procesului de modernizare societală. În final, putem afirma că studiul propus de profesorul Constantin Schifirneț vine ca o reflecție necesară la discuțiile și dezbaterile actuale din spațiul românesc asupra modernității.

Tudor Salanțiu